

“KOROĞLU-GOROĞLU” DASTANINDA SAZLA SÖZÜN VƏHDƏTİ. AŞIQ CÜNUN

THE UNITY OF THE WORD WITH THE “SAZ” IN THE EPIC “KOROĞLU-GOROĞLU”. ASHUG JUNUN

ЕДИНСТВО САЗА И СЛОВА В ЭПОСЕ “КОРОГЛУ- ГОРОГЛУ”. АШУГ ДЖУНУН

Aynur Aydın qızı İBRAHİMOVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AMEA Folklor İnstitutu

ibrahimova_a@mail.ru

Summary

The series epics “Koroglu-Goroglu” are typical literary events for the general Turkic folklore. In Turkish, Kazakh, Turkmen, Uzbek, Altai variants and versions of the epos Koroglu is not only the son of the blind man, but he is also the son of the land, mountain, light, wood, fire. The epos “Koroglu-Goroglu” is a love epic as well as a heroic epic and the artistic aesthetic attraction of Koroglu’s sword “Misri” in this epic is not less than the artistic-aesthetic gravity of his instrument “saz”. The sword “Misri” and the instrument “saz” are always together with Koroglu. Of course, Koroglu is a hero, a knight, a lover and an ashug. Ashug and “saz” have become the leading unit and symbol in the structure of epos poetry. From “The Book of Dede Gorgud” till Koroglu on the road one can see the transformation of the Turkic-Oghuz bard to the ashug Koroglu – Ashug Junun. Ashug Junun is one of the coloring characters in the epos. The arrival of Ashug Junun to Chanlibel has a new form and content. The status division between Koroglu and Ashug Junun is very interesting. In the moments when Koroglu has a sword in his hand, Ashug Junun has saz in his hands. When Koroglu draws the sword, Ashug Junun gives power to the word and tells quatrains. Even in some parts of the epos Ashug Junun is shown in the same level with Koroglu. In the essence and content of the image of Ashug Junun in the epos “Koroglu” the issues such as the supremacy of ashug art, attitude to the word, etc. are studied. Ashug Junun is a carrier of extremely necessary functions in the epos “Koroglu”. In the epos the presence of a brave ashug near Koroglu’s brave men is one more proof of Koroglu’s desire about formation of a perfect and cultural society.

Key words: Koroglu, Ashug Junun, saz, word, epos

Резюме

Цикл эпоса «Короглу-Гороглу» - типичное литературное явление для общетюркского фольклора. В турецкой, казахской, туркменской, узбекской, алтайской версиях и вариантах эпоса Короглу - не только сын

слепца, но также сын земли, горы, света, дерева и огня. «Короглу-Гороглу» - это эпос как героический, также и любовный, и в этом эпосе художественно-эстетическое притяжение меча Мисри Короглу не уступает художественно-эстетическому притяжению его саза. Меч Мисри и саз сопровождают Короглу повсеместно. Короглу, конечно же, герой, рыцарь, любовник и ашуг. Ашуг и саз стали ведущей единицей и символом в поэтической структуре эпоса. Можно наблюдать трансформацию тюрко-огузского озана в ашуга Короглу – Ашуга Джунуна в долгом пути от «Книги моего Деда Коркута» до «Короглы». Ашуг Джунун является одним из ярких и колоритных образов эпоса. Прибытие Ашуг Джунуна в Чанлибель обладает новой формой и содержанием. Интересен раздел статуса между Короглу и Ашуг Джунуном. Если Короглу держит в руке меч, то в руках ашуг Джунуна появляется саз. Когда Короглу обнажает меч Мисри, Ашуг Джунун усиливает свое слово и поет баяты. Даже в некоторых частях эпоса Ашуг Джунун возвышается на тот же уровень, что и Короглу. Где бы ни был Ашиг Джунун, он владелец саза и слова. В эпосе «Короглу» в сущности, и содержании образа Ашуг Джунуна стоят такие понятия как, возвышенность ашугского искусства, трепетное отношение к слову и сазу, понимания халяль и харам. В эпосе «Короглы» Ашуг Джунун носитель и исполнитель исключительно важных функций. То, что в эпосе рядом с храбрецами Короглу есть и безумный ашуг, - еще одно доказательство стремления Короглу построить совершенное цивилизованное и культурное общество.

Ключевые слова: Короглу, Ашуг Джунун, саз, слово, эпос

Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti tarixində xüsusi yer tutan aşığı sənəti qədim keçmişə və zəngin ənənələrə malikdir. Aşığı sənəti öz kökləri və tarixi qaynaqları ilə çox qədimlərə bağlıdır. Bu sənət hadisəsi ibtidai düşüncədən günümüzdə qədərki etnomədəni yaddaşı ifadə edən bədii təfəkkür hadisəsidir. Aşığı sənətini sazsız, sözsüz və aşığısız təsəvvür edə bilmərik. Saz ən qədim çalğı alətimizdir. Başqa çalğı alətləri əsasən oturaqlığı sevirsə, saz at beli alətidir. Qılınc bir yandan asılır, saz bir yandan. Koroğlu babamızı yadımıza salsaq görürük ki, Misri qılıncı, telli sazla – sözlə qoşa gedib döyüşə. Aşığı sözü bir titul kimi XI-XII əsrlərdən bizə məlumdur. Qara Namazova görə bir istilah kimi “aşığı” sözünün mənasına gəldikdə indiyə qədər deyilən fikir və mülahizələri üç qismə bölmək olar:

1. Aşığı – ərəb dilindəki “aşığı” sözdən olub vurulmaq, məhəbbət bağlamaq, bənd olmaq deməkdir. Ü.Hacıbəyov aşığı sənətinə dair məqalələrində bu fikri dəfələrlə xatırladıb. Aşığı Tələt və H.K.Qədri də əsasən bu fikirdədirlər.

2. “Aşıq” sözü türkdilli xalqların “ışiq” sözündəndir. V.Çələbi “eşq” və “aşiq” sözlərinin türkcə “ışiq” sözündən əmələ gəldiyini xatırlatmaqla bərabər, aşığın “ürəyi eşq ilə yanan, qəlbi məhəbbətlə nurlanan kimsə” adlandırır. F.Köprülü də “aşiq” sözünün türk dillərində işlənən “ışiq” sözündən olduğunu söyləyir və belə hesab edir ki, ışıq, nur, haqq, “haqq aşığ” orta əsr təriqətlərinin (qələndəri, bəhayi, bəktaş, hürufi və b.) rəmzi mənası, əqidəsidir.

F.Köprülü ilə eyni mövqedə dayanan V.Qordlevski yazır: “Qələndəri XVI əsrdə çox geniş yayılmış istilah olan “ışiq” adlandırırlar. Burada bəlkə də türkcə “od” demək olan “ışiq” sözü ilə ərəbcə “Allaha məhəbbətlə yanan” demək olan “aşiq” sözünün kontaminasiyası baş verib.

3. “Aşıq” sözü “aşılmaq” sözündən əmələ gəlib. M.H.Təhmasib “aşiq” sözünün çoxçalarlığından bəhs etməklə yanaşı, “aşiq” sözünün aşılmaq sözündən əmələ gəlməsinə daha çox diqqət yetirir və yazır ki, “Aşıq”ın kökü ərəbcənin “eşq”, “aşığ”ın kökü isə, bizcə, türkcədə indi artıq tamamilə arxaıqlaşmış olan qədim “aş”dır. Bu sözün öz fikrini, məqsədini, istəyini başqalarına təlqin etmək mənasında işlədilən “aşılmaq” forması bu saat da dilimizdə işlənməkdədir.

M.H.Təhmasibin dediklərində uyğunluq var. “Aşula” aşıq havasının olması da bunu təsdiq edir. Bütün bunlarla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, aşıq – aşıq – aşılmaq sözləri şəkilcə bir-birilərinə bənzədikləri kimi, daxili məzmun və mahiyyət etibarilə də yaxındırlar. Deməli, aşıq istər-istəməz işıqdan, nurdan, günəşdən nəşət tapır, qopuzu müqəddəs, diləyi hasil olan Dədə Qorquda sığınır, özünü onda tapır. Bununla da Dədə Qorqud aşığın özü və nüvəsi olaraq qalır.

Aşıq sənətində yazıya almaya qədərki bütün dövrlərdə musiqini, şeiri, epik dastan yaradıcılığını, müxtəlif formalı xalq ədəbiyyatı nümunələrini yaddaşa həkk edib nəsil-nəsil yaşatmaq qanuna çevrildi. Bu, sənətin tələbindən doğan qanun idi. Çünki aşıq məclis aparanda xalq qarşısında saatlarla, bəzən bir neçə gün dalbadal çalıb oxumalı idi. Buna görə də istər-istəməz ifaçı aşıq ustadların yaratdığı yaxşı nə varsa əzbərdən bilməlidir. Aşığa bəzən məclislərdə bu və ya başqa şeiri, dastanı ifa etməyi sifariş verirlər. Aşıq bu sifarişi yerinə yetirə bilməsə, bir daha məclis keçirə bilməz. Mükəmməl qabiliyyətə, gözəl səsə və mahir ifaçılıq məharətinə malik olan sinədəftər ifaçı aşıqlara da ustad aşıq deyirlər. Hətta xalq onları canlı kitab adlandırır. Bu «canlı kitablar» yüzlərlə zəngin mündəricəli aşıq havalarını, çox mürəkkəb şəkili aşıq şeirini, geniş məzmunlu dastanları, möhtəşəm “Koroğlu” eposunu bu günümüzdə qədər yaşadıb gətiriblər.

Azərbaycan xalq epik yaradıcılığının ən möhtəşəm örnəklərindən biri olan “Koroğlu” eposu öz poetik kamilliyi, informativ məlumat tutumunun zənginliyi, yayılma arealının heç bir eposla müqayisə oluna bilməyəcək qədər genişliyi, hətta bir-birindən mənşəcə fərqli xalqlar arasında hədsiz populyarlığı ilə əksər epik abidələrdən fərqlənir. Qəhrəmanlıq eposu olaraq “Koroğlu” Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıq və azadlıq haqqında düşüncələrini, arzu və istəklərini, ümid və xəyallarını təcəssüm etdirir. Koroğlu bir çox türk xalqlarında, o cümlədən Azərbaycan xalqı üçün qəhrəmanlıq simvoludur. Qeyd etmək lazımdır ki, “Koroğlu” eposunun formalaşmasında və yaşadılmasında Azərbaycan xalq nəğməkarları olan aşıqların mühüm rolu olmuşdur. “Koroğlu” dastanı Azərbaycan aşıqlarının repertuarında uzun müddət əsas yerlərdən birini tutmuşdur.

Dastan millətimizin ruh – mənəviyyat daşıyıcısıdır. Bir ergenekon yaddaşdır, qaranlıqdan işığa, dardan genişliyə qurtuluşa çıxışıdır.

Koroğlu dastanı xalqın mifoloji inamından ruh dünyasından doğub. Mifoloji inamdan doğan Qırat, Dürat üst insan dəyərləri olan Koroğlu, 7777 dəli, Çənlibelin xanımları, tanrısız varlıqlardır, ölüm-süz insanlardır. Koroğlu Ulu köçə, oğuz ellərinə qoşulub Gündoğandan Günbatana iqlimlər adlayıb, yollar yorub, yurd salıb, yuva qurub, qılinc çalıb, at oynadıb, haqqın yanında olub. Koroğlu Türk toplumlarının ellərinin yaşadığı yerlərə yön çevirib harda adı bəlli gözəl, seçmə - saytal igid varsa, seçib soraqlayıb Çənlibelə gətirib. O Çənlibelə ki, türk oğuz ruhunun başkəndidir. O Çənlibelə ki, Tanrıya bir boy yaxındır. Hər dövrün bir aşığı var, Aşıq Cünun da Koroğlu dövrünün aşığıdır. Aşıq Cünunun Çənlibelə gəlişi tam fərqli bir gəlişdir. Dastan qollarında dəlilərin Koroğlu ətrafına toplaşmaq mexanizmindən fərqli olaraq Aşıq Cünunun Çənlibelə gəlişi tamamilə yeni forma və məzmunla malikdir. İlk növbədə Alı kişinin vəsiyyətində Aşıq Cünunu Çənlibelə gətirmək tapşırığı durursa, bir də Cünunun özünün “aşiq gördüyünü çağırmaq” istəyi durur.

“Aşıq Cünun çoxdan idi ki, Çənlibelə gedib, Koroğlunu görmək istəyirdi. Amma Cəfər paşadan qorxurdu” (2, s. 54). Yaxud Aşıq Cünun öz-özünə deyirdi: “Ey dili-qafil, bu necə ola bilər ki, mən Aşıq Cünun olam, ayağım dəyməmiş yer, gözüm görməmiş adam olmaya, amma Çənlibelə gedib Koroğlunu görmüyəm” (2, s. 55).

Beləliklə, həm söyləyicinin diktəsində, həm də Aşıq Cünunun Çənlibelə gəlmək istəyində axtarış və bir dəqiqləşdirmə var.

Dastan yaradıcılığının ilkin çağlarında hünər və igidlik meydanı ilə saz və söz meydanı bir olmuşdur. Bu proses eposda özünü yetərincə göstərir. Saz və sözün gücü, misri qılıncdan öndə gəlir. Dastanın Aşıq Cünun qolunda; Qan vurdu Koroğlunun beyninə, əvvəl Misri qılınca əl atmaq istədi. Sonra lənət şeytana deyib üç telli sazi döşünə basıb görək nə dedi.

Gəl sənə söyləyim bəzircanbaşı,
Gəlmişəm mən səndən bac alam, gedəm!
Dağıdam qəfləni, tökəm malını,
Gəlmişəm mən səndən öc alam, gedəm!

Bəzircanbaşının yola gəlmədiyini görən Koroğlu sazla dediyi kimi sözlə də dedi:

Bəzircanbaşı! Mən sənənlə dava eləmək istəmirdim. İndi ki, bac vermədin, öz xoşunla dava-dalaşsız karvanı Çənlibelə çək! Yoxsa zorla aparacağam. Karvanbaşının sazla, sözlə qanmadığını görən Koroğlu aşdı, daşdı aslan kimi coşdu, qaplan kimi qeyzə gəldi. Misri qılıncı çəkdi. Və elə bu məqamda Koroğlu Tayların içində bir böyük dəmir sandıq. Sandığın da içində saçı çiyində bir adam görünür. Karvanbaşına; Mal dövlətin nəin var yığışdır, Yolun açıqdı. Mənim axtardığım Aşıq Cünunuydu. Deyir. Karvan yola düşür və Aşıq Cünun o gündən bu günə qalır Çənlibeldə. Ağır yığnaqlar yola verir, çalır, oxuyur. Sazını, köşkülünü asır çiyinə Sufi dərvişlər təkin düşür yolların ağına. Obalar oymaqlar gəzir, məmləkətlər dolaşır. Harda bəlli gözəl. Harda igid görünür özü gətirir Çənlibelə, ya da Koroğluya nişan verir. O gündən Aşıq Cünun Koroğlunun aşığı olur. Harda dövrən keçirir, orada Koroğludan oxuyur. Və necə deyirlər aşiq gördüyünü çağırır.

Mərd meydanda qaçmayıbdır yaşında,
Dəlilərin cəm görmüşəm başında,
Düşməni sındırır tər savaşında,
Cünun deyər şirə bənzər Koroğlu (2, s. 59).

Aşıq Cünunun Çənlibeldən qayıtdıqdan sonra Cəfər paşanın bacısı Telli xanıma orada gördüklərini geninə-boluna danışması bir yana, o, Cəfər paşanın özünə də Koroğlunu ağızdolusu – o ki var tərifləyir. Cəfər paşanın hüsurunda Koroğlunun tərifini göylərə qaldırmaq da hər aşığın işi deyildi. Bu, ancaq Koroğlu aşığının, dəli aşığın işiydi. Bunun müqabilində isə Aşıq Cünunu qaranlıq bir zindan gözləyirdi. Elə belə də olur: aşığı zindana salırlar. Telli xanımın səyi ilə zindandan azad olan Aşıq Cünun yenidən Çənlibelə qayıdır.

Cünuna qədərki qollarda məclislərin sonunu sözün, sazın gücü ilə məhz Koroğlunun özünün başa çatdırdığını görürük, “Eyvazın Çənlibelə gətirilməsi” qolunda isə artıq Aşıq Cünun Çənlibeldədir Aşıq Cünun sazını kökləyib ortaya çıxdı. Çaldılar, oxudular, dedilər, güldülər, Nigar xanım Eyvazın gözlərindən öpdü, köynəyinin yaxasından keçirib özünə oğul elədi (2, s.114). Tam aydındır ki, “Koroğlunun İstanbul səfəri” qolunun finalı Koroğlunun məclis aparmağı ilə tamamlanırsa, “Eyvazın Çənlibelə gətirilməsi” qolunda həmin funksiyanı Koroğlu dura-dura məhz Aşıq Cünun yerinə yetirir. Burada biz epik ənənəni müşahidə edirik. “Dədə Qorqud” eposunda hər boyun axırında Dədə Qorqud gələrkən söz söyləyib, boy boylayır”. Başqa sözlə, Çənlibelə gələn Aşıq Cünun qeyd-şərtsiz baş qəhrəman Koroğlunun, hətta epik ənənəyə nəzər salmış olsaq, müəyyən mənada Dədə Qorqudun da statusunu mənimsəmiş olur. Aşıq Cünun Çənlibeldə Koroğlunun sazına və sözünə dayaqdır. Aşıq Cünun ayağı sayalı aşıqdır. Aşıq Cünun haqqı nahaqqa, halalı harama qatmayan aşıqdır.

Epos poetikasının elə mühüm elementləri də vardır ki, əsas qəhrəmanla deyil, digər obrazlar və digər struktur vahidləri ilə təmsil olunur. Belə obraz çeşidini aşıq, baxşı və ozan surətlərində, saz, qopuz, dombra simvollarından kifayət qədər aydın görmək və təsəvvür etmək mümkündür. Bu məsələ yalnız ona görə deyildir ki, dastanlar aşıqlar tərəfindən söylənilir, yeni əsrlərə və yeni nəsillərə ötürülür, məhz ona görədir ki, dastanın ritmi birbaşa aşıqdan və sazdan asılı olur. Beləliklə, aşıq və saz epos poetikasının özündə – strukturda aparıcı vahidə və simvola çevrilir.

“Koroğlu” eposundakı Aşıq Cünun da məhz belə obrazlardandır. “Koroğlu” dastanı türk-oğuz eposunun fasiləsiz davamı prosesində bir halqa olmaqla, əski modelləri birbaşa və ya dolayısı ilə təkrarlayır. Qeyd edək ki, eposun Azərbaycan variantlarında həm Koroğlunun doğuluşu, həm də sonu (ölümü) ilə bağlı süjetlər intişar tapmayıb. Xüsusən Koroğlunun törəyişindən bəhs edən qollara nadir hallarda təsadüf edilir. “Koroğlu”nun hər bir qolu ayrı-ayrılıqda müstəqil, bitkin hekayət olsa da, bütövlükdə vahid bir süjet ətrafında birləşir. Aparıcı qəhrəman qütbünü təşkil edən obrazlar (Koroğlu, Dəli Həsən, Eyvaz, Dəmirçioğlu və b.) əksər qollarda iştirak edir və bütün əsər boyu fəaliyyət göstərirlər. İkinci qisim obrazlar (Həsən paşa, Cəfər paşa, Aslan paşa, Bolu bəy, Camal paşa, Qəcəralı, Muştuluq, Mehtər Murtuz, Keçəl Həmzə, Mahmud paşa, Ərəb Reyhan, Xotkar Murad, Qaraxan, Ərəb paşa və b.) ayrı-ayrı qollarda fəaliyyət göstərirlər. Koroğlu öz Qıratı və Misri qılıncından ayrı təsəvvür olunmur. “Koroğlu” digər Azərbaycan dastanları kimi nəsr və

nəzm hissələrinin bir-birini əvəzləməsi şəklində qurulub. Nəsr hissədə adətən hadisə nəql edilir, qəhrəmanın istək, arzu, çağırışları isə nəzmlə (Azərbaycan xalq şeirinin qoşma və gəraylı janrında olan şeirlərlə) verilir. Ümumiyyətlə, “Koroğlu”dakı lirik-poetik nümunələrin əksəriyyətini təşkil edən qoşma və gəraylılar poetik mükəmməlliyinə görə Azərbaycan xalq poeziyasının ən gözəl örnəklərindən sayıla bilər. Onların yarından çoxu qəhrəmanın (əsasən Koroğlunun) ovqatını, istəklərini və müraciətlərini (öyüd, çağırış) ifadə edir. “Koroğlu” eposunun şeirlərində lirizm kifayət qədər güclü olsa da, onların əksəriyyəti tarixi qəhrəmanlıq nəğmələridir. “Koroğlu”dakı lirik-poetik nümunələrin əksəriyyətini təşkil edən qoşma və gəraylılar poetik mükəmməlliyinə görə XVI-XIX əsrlər Azərbaycan xalq şeirinin ən gözəl örnəklərindən sayıla bilər.

QAYNAQLAR

1. İ.Abbaslı Azərbaycan dastanlarının yayılması və təsiri məsələləri. Bakı: Nurlan, 2007
2. Kamran Əliyev. Eposun poetikası: “Dədə Qorqud” və “Koroğlu”, Bakı, “Elm və təhsil”, 2011
3. Koroğlu / Toplayıb nəşr edəni Vəli Xuluf lu. Bakı: Azərnəşr, 1927
4. Koroğlu / Toplayıb nəşr edəni Vəli Xuluf lu. Bakı: Azərnəşr, 1929
5. Koroğlu / Tərtib edəni H. Əlizadə. Bakı: Azərnəşr, 1941
6. Koroğlu / Tərtib edəni, müqəddimə və şərhlərin müəllifi M.H.Təhmasib. Bakı: Elm, 1949
7. Koroğlu / Çapa hazırlayanı və ön sözün müəllifi M.H.Təhmasib. Bakı: Azərb. SSR EA Nəşriyyatı, 1956
8. Koroğlu. Rza Zaki nəşri / Transliterasiya, tərtib, ön söz, şərh və lüğətin müəllifi E.Tofiqqızı. Bakı: Elm, 2000
9. Koroğlu. Abbas Rəcəbli nəşri / Tərtib, ön söz və şərhlərin müəllifi E.Tofiqqızı. Bakı: Elm, 1999
10. Koroğlu. Əli Kamali arxivindəki variantlar / Çapa hazırlayanı Ə.Şamil. Bakı: Nurlan, 2009
11. Koroğlu / Mətni hazırlayıb tərtib edənlər: İ.Abbaslı, B.Abdulla. Bakı: Lider, 2005
12. F.Bayat. Koroğlu: şamandan aşığa, alptan erene. Ankara, Akçağ, 2003
13. A.Şamil. Azərbaycanda Koroğlu destanının derlənməsi, yayımlanması və araşdırılması tarixindən/ “Koroğlu” kitabı” (Hazırlayan M.Sabri Koz). İstanbul, Kitabevi yayınları, 2014, səh. 333-354
14. И.Аббаслы. Арэал распространения и влияния азербайджанских дастанов. Баку: Седа, 2001
15. М.Велизаде. Предание о разбойнике Короглу // СМММПК, IX, Тифлис, 1890, с. 121-126

16. А. Гакстгаузен. Татарское предание о слепом Обеиде и его сыне Кероглы // «Закавказский край». Заметки о семейной и общественной жизни и отношениях народов, обетающих между Черным и Каспийским морями, 1 ч., СПб., 1857, с. 149-153
17. F.D.Montpereux. Voyage autour du Caucase, chez les Tcherkesses et les Abkhases, en Colechide, en Georgie, en Armenie et en Cremee; 6 volumes, tome III, Paris, 1839, pp. 455-457
<http://www.anl.az/down/meqale/xalqcebhesi/2015/may/435753.htm>